

Herodotos in Egypte

PETER DE SMET

Herodotos besluit Egypte te bezoeken

Herodotos had al heel wat zeemijlen achter de rug vooraleer hij Egypte bereikte. Op het vlak van het reizen was dit zeker niet zijn eerste onderneming. Als jongeman had hij zijn geboortestad Halikarnassos moeten verlaten. Waarschijnlijk was hij een oproerkraaier die zoveel politieke oproer veroorzaakte dat hij bang was hetzelfde lot te ondergaan als zijn verwante, de dichter Panyassis, die door de tiran Lygdamis werd ter dood veroordeeld. Of was hij toch al van plan de oorzaak van de Grieks-Perzische oorlogen te bestuderen? Misschien maakte hij van een nood een deugd. In ieder geval besloot Herodotos als voorbereiding tot zijn onderzoek doorheen het rijk van de machtige Perzische koning Artaxerxes I (reg. 465-424 v.C.) te reizen.

En zo bevond de jonge dertiger zich tijdens een zomer van ca. 450 v.C.. aan boord van een koopmanschip dat hem naar Egypte zou brengen. Nog voor de Afrikaanse kusten in zicht waren, wist de kapitein dat het niet ver meer kon zijn, want bij het peilen naar de zeediepte was al nijslib opgehaald (II, 5). Herodotos kon waarschijnlijk niet vlug genoeg voet aan wal zetten, want hij wou zich vergewissen van al die wonderen waarover men hem had verteld en waarover hij had gelezen. Hij kon wel vermoeden dat deze ontdekkingsstocht hem heel wat stof voor zijn onderzoek zou opleveren, maar dat dit zou leiden tot een *excursus* die meer dan een derde van zijn volledige boek zou beslaan, kon hij toen wellicht nog niet weten. Wist hij dat hij de eerste cultuurhistorische publicatie over het oude Egypte zou schrijven? Vermoedde hij dat zijn boek tot in de negentiende eeuw, meer dan tweeduizend jaar na zijn dood, de belangrijkste bron voor dat land zou zijn? Gedurende zijn verblijf van zowat vier maanden wist Herodotos een hoop weetjes en talloze verhalen te verzamelen. Zoveel zelfs, dat van de negen boeken die Herodotos' *Onderzoekingen* uitmaken, het tweede volledig en de zestien eerste hoofdstukken van het derde boek aan Egypte gewijd zijn! De "vader van de geschiedenis", zoals hij door Cicero zou worden genoemd, ging bij de redactie van zijn talloze notities bijzonder systematisch tewerk. Na een inleiding met als onderwerp de verovering van Egypte door de Pers Kambyses (II, 1), volgt een geografische beschrijving van Egypte en de opnoeming van verschillende merkwaardigheden van het land en zijn bewoners (II, 2-36). Veel

aandacht besteedt Herodotos aan de gebruiken die hij in religieuze en profane gewoontes onderscheidt (II, 37-98). Heel wat passages gaan over de geschiedenis (II, 99-182). De rest van het tweede boek staat vol met verhalen, vertellingen en legenden (II, 99-182). Tussendoor komen talrijke boeiende topics aan bod zoals de bouw van de piramiden, de mummificatie, de heilige dieren, over hoe de ware Helena in Egypte verbleef en alleen haar schim in Troje was, over het kanaal dat de Nijl met de Rode Zee verbond, en over hoe de Feniciërs in opdracht van farao Neko rond Afrika voeren.

Men kan zich de reis van deze jonge Ioniër zo voor de geest halen. Aangezien al sinds honderden jaren Grieken in Egypte woonden, kon hij gemakkelijk met taalgenoten in contact komen, maar het was de bedoeling Egypte zelf te leren kennen. Hoogstwaarschijnlijk nam hij een gids onder de arm, want Egyptisch sprak onze Ioniër niet. Was het een Griek of een Grieks sprekende Egyptenaar? Had hij de juiste antwoorden op de talrijke vragen die Herodotos op hem afvuurde? Of was het een praatjesmaker die liever een verhaaltje ter plekke fabriceerde dan toe te geven dat hij het antwoord niet wist? Hopelijk waren de priesters die hij een paar keer aansprak te goeder trouw, want geschreven bronnen kon Herodotos slechts een paar keer inkijken. Zijn quasi volledige relaas is dus gebaseerd op mondelinge informatie.

Herodotos liet zich in ieder geval niet alles zomaar op zijn mouw spelden en meer dan eens drukt hij zijn ongeloof uit en biedt hij zelf een alternatieve oplossing voor de vraag in kwestie. Neem nu het verhaal over de bronnen van de Nijl:

Wat echter de bronnen van de Nijl betreft – onder alle Egyptenaren en Libiërs en Grieken, met wie ik hierover gesproken heb, was er niet één, die durfde verklaren deze te kennen, met uitzondering van de secretaris van de heilige tempelschat van Athene te Saïs in Egypte. Deze beweerde het precies te weten, maar ik kreeg de indruk dat hij mij voor de gek hield. Zijn verhaal luidde als volgt: er zouden twee bergen zijn met spits toelopende top, gelegen in de Thèbais tussen de steden Syene en Elephantine, en van die bergen heette de ene Krohi en de andere Mophi. De bronnen van de Nijl nu waren onmetelijk diep en kwamen te voorschijn tussen die beide bergen en de helft van het water stroomde naar het noorden in de richting Egypte, de andere helft zuidwaarts in de richting Ethiopië. Dat die bronnen onmetelijk diep waren, daarvan had volgens hem de Egyptische koning Psammètichos het bewijs geleverd. Nadat deze namelijk een touw van vele duizenden vademen had laten

vlechten, zou hij dat daarin hebben neergelaten, maar de bodem niet bereikt hebben. Als die secretaris een werkelijk gebeurd feit vertelde, bewees hij naar mijn mening daarmee, dat er op dat punt geweldige draaikolken zijn en een wisselende stroming en dat een daarin neergelaten dieplood, omdat het water zich tegen de bergwanden stort, de bodem niet kan bereiken. (II, 28; Damsté 1978: 94)

Over een verklaring voor de merkwaardige eigenschappen van de Nijl stelt de Griek:

De derde theorie lijkt verreweg het aannemelijkst, maar is toch volkomen bezijden de waarheid. Deze is namelijk evenzeer onzinnig en houdt in dat de Nijl gevoed wordt door smeltende sneeuw, terwijl hij van Libië uit dwars door Ethiopië stroomt en in Egypte uitkomt. Hoe zou nu een rivier, die uit de warmste streken naar koelere stroomt, door sneeuw gevoed kunnen worden? Voor een man, die tot oordelen over dergelijke zaken in staat is, bestaan er veel overtuigende bewijzen, dat het volkomen noodzakelijk is, dat er op sneeuwval binnen vijf dagen regen volgt, zodat er, als het in die streken sneeuwde, ook regen zou vallen. Ten derde zijn de mensen er tengevolge van de hitte zwart; vrouwen en zwaluwen blijven er onafgebroken het hele jaar door, maar kraanvogels komen, als zij de winter in het Skytische land ontvluchten juist in die streken de winter doorbrengen. Welnu, als het ook maar een klein beetje sneeuwde in dat gebied, waardoor de Nijl stroomt en waar hij ontspringt, zou er niets van dat alles sprake zijn, zoals de noodzakelijkheid aantoont! (II, 22; Damsté 1978: 92)

Om de ware toedracht te achterhalen besloot Herodotos ter plekke te gaan kijken! Indien wij de auteur op zijn woord mogen geloven reisde hij door heel het land en tot in het diepe zuiden.

Herodotos doet de afvaart van de Nijl

Memphis was wellicht één van zijn eerste halteplaatsen, zo niet zijn uitvalsbasis. Onze auteur leerde er van de priesters hoe de stad ten tijd van koning Menes op gedraineerd land werd gesticht. De Perzische gouverneur, zo meldt de Ioniër, liet de afdamming regelmatig controleren, want indien de dam het zou begeven, zou Memphis door de Nijl de Middellandse Zee ingedreven worden. Iedereen die in heel wat recentere tijden de ruïnes van Memphis

heeft bezocht, kan zich moeilijk inbeelden hoe levendig deze internationale metropolis toen was, maar archeologen hebben de aanwezigheid van talrijke volkeren kunnen aantonen en toen Herodotos door de smalle steegjes van Memphis rondwaalde zal hij zeker zijn oren hebben gespist bij het horen van al die exotische talen. Net zoals de moderne bezoeker, stond ook Herodotos vol bewondering voor de kolossen van Ramses II (II, 121), waarvan de grootste nu plat op de grond ligt. Over het heiligdom van Hephaistos meldt Herodotos dat het werd gesticht door koning Menes (II, 99) en hoe één van zijn opvolgers, Moëris, een grote zuilenhal toevoegde (II, 101). Sesostris liet voor de tempel grote beelden van zichzelf, zijn echtgenote en zijn vier kinderen opstellen (II, 110). Naast een beeld van koning Sethi vermeldt hij ook nog een kolos van vijfenzeventig voet die hij toeschrijft aan koning Amasis (II, 176). Vorst Asychis bouwde de rijk versierde propyleeën (II, 136) en de zuidelijke poorten staan op naam van Psammetichus (II, 153). Het beeld van de god was zo ongewoon (zo merkt onze onderzoeker droogjes op) dat de Perzische koning Kambyses het uitproestte van het lachen toen hij het beeld zag (III, 37).

Net zoals de moderne bezoeker had Herodotos ook de piramiden op zijn programma staan. Met grote nauwkeurigheid beschrijft hij de drie grote piramiden van Gizeh (I, 124-127, 134) en biedt hij interessante opmerkingen in verband met de bouw van die machtige bergen in steen of leem.

De omvang van het archeologisch materiaal waarmee Herodotos mogelijks kennis heeft gemaakt is werkelijk indrukwekkend. Droog zijn zijn beschrijvingen helemaal niet en net zoals zijn collega's journalisten van de eenentwintigste eeuw zit hij er niet om verlegen zijn relaas te kruiden met pikante details over seks en erotiek. In de stad Boebastis kent de Ioniër het heiligdom van Bastet, de kattengodin die hij met de Griekse Artemis gelijkstelt:

Haar heiligdom ziet er als volgt uit. Afgezien van de toegangsweg is het geheel een eiland. Vanuit de Nijl voeren namelijk kanalen erheen, die niet met elkaar in verband staan, maar beide lopen afzonderlijk naar de toegangsweg tot het heiligdom, en dan loopt het ene aan de ene kant eromheen en het andere aan de andere kant. (II, 138; Damsté 1978: 131)

Isis (Demeter) bezat een grote tempel in Boesiris in het midden van de Delta (II, 59), in de stad Boeto kent Herodotos naast de tempel van Apollo en Artemis het heiligdom van Leto waaraan één van de belangrijkste orakels van Egypte verbonden was (II, 83 en 152). In Khemmis spreekt hij over een tem-

pel van Perseus (II, 91). Maar volgens onze onvermoeibare reiziger was één der belangrijkste cultusplaatsen Heliopolis met het heiligdom van Helios (Re) waar, zo vertelt hij verder, twee grote obeliskken stonden opgesteld (II, 111). Het lijstje van plaatsen kan uitgebreid worden met inlichtingen over steden zo divers als Naucratis (II, 178), Papremis (II, 63) en Saïs (II, 175). Het is alleszins merkwaardig dat de oude hoofdstad Thebe amper aan bod komt; Herodotos vindt het alleen de moeite om terloops over de grote tempel van Amon te spreken (I, 182 en II, 42). Hij zag er de vele beelden van de priesters in de tempel (II, 143) en hij zegt hoe in het heiligdom de aan Zeus (Amon) gewijde adders werden begraven, maar over de gigantische hal waarvan het plafond door 134 zuilen wordt gedragen, rept hij met geen woord. Meende hij dat de fabelachtige dodentempel van Hatsjepsoet niet belangrijk genoeg was om in zijn geschriften op te nemen? Aan de honderden graven van de edellieden gaat hij voorbij en de reeks van dodentempels zijn hem geen commentaar waard. Herodotos die meer dan de helft van zijn onderzoek over Egypte spendeert aan de geschiedenis van de farao's zwijgt in alle talen over hun laatste rustplaats in de Vallei der koningen! Hoe kon hij op weg naar Aswan al deze wonderbaarlijke monumenten missen? Of is hij nooit in Boven-Egypte geweest en beperkte hij zijn verblijf tot de Delta en de omgeving van Memphis? "Ik heb het gezien en het is onbeschrijfelijk groot" zegt Herodotos over het vermaarde labyrint in de Fajoem (II, 148), maar misschien had hij het vaak 'van horen zeggen' ... Zoals elke goede reisauteur beperkt Herodotos zijn verhaal niet tot ziellose monumenten, maar ook de Egyptenaren en hun gebruiken komen uitgebreid aan bod. Hier blijkt Herodotos een bevoorrechte getuige te zijn. Wie kent zijn verslag niet over de mummificatie (II, 86-89)? Over de pelgrimstocht naar Boebastis laat Herodotos niet na het volgende te melden:

Wanneer ze nu op weg zijn naar Boebastis, handelen zij als volgt: vrouwen en mannen varen samen en op elk schip is een grote menigte mensen van beiderlei kunne. Sommige vrouwen hebben ratels, waarmee ze ratelen, sommige mannen blazen gedurende de hele vaart op fluiten en de overige vrouwen en mannen zingen en klappen in de handen. Wanneer zij dan tijdens hun vaart bij een andere stad komen, laten ze het schip op het land lopen en doen als volgt: sommige vrouwen doen wat ik heb verteld, andere beschimpen luidkeels de vrouwen in die stad, sommige dansen en andere staan op en doen hun kleren omhoog. Dat doen ze bij elke stad, die aan de rivier ligt. Als ze dan in Boebastis zijn aangekomen, vieren

ze feest, waarbij ze grote offers brengen en bij dat feest wordt meer druivenwijn verbruikt dan gedurende de hele rest van het jaar. Daar komen alle mannen en vrouwen bijeen behalve kinderen en het zijn er volgens de mensen uit die streek wel 700 000. (II, 60; Damsté 1978: 105)

Zoals vandaag stond seks ook toen in de belangstelling: Herodotus heeft het over incestueuze seks (vader dochter), goddelijke seks (god en priesteres), losbandigheid, romantische seks, overspel, grappige seks (over een impotente vorst), seks met dieren, bestiale seks en necrofilie (balsemer en een lijk). Herodotos meldt dat de Egyptenaren het betreden van een tempel na gemeenschap met een vrouw als onrein beschouwden. Er was een geval bekend van een vrouw die in het openbaar seks met een geit had. Of hoe tijdens het festival van Dionysos (Osiris) de vrouwen poppen rondragen met gigantische fallussen die door middel van koorden op en neer gaan. In het verhaal van de onfortuinlijk prins Pheroos weet de historicus ziekte, genezing en overspel te combineren:

Na de dood van Sesostriis zou zijn zoon Pheroos hem als koning zijn opgevolgd; deze heeft helemaal geen krijgsdaden verricht, maar hem overkwam het dat hij blind werd door het volgende voorval. De rivier steeg in zijn tijd tot een geweldige hoogte, wel 18 ellen, en overstroomde de akkers. Toen het bovendien hevig begon te waaien, werd het water onstuimig. Men zegt, dat die koning in overmoed toen een lans nam en die midden in de kolken van de rivier slingerde en terstond daarna een oogziekte kreeg en blind werd. Tien jaren bleef hij blind, maar in het elfde jaar bereikte hem een orakelspreuk uit de stad Boetos, dat zijn straftijd verstreken was en dat hij het gezicht weer zou krijgen, als hij zijn ogen waste met het water van een vrouw, die alleen met haar eigen man omgang had gehad en geen enkele andere man kende. Toen nam hij eerst de proef met zijn eigen vrouw, maar daarna, omdat hij niet ziende werd, met alle andere vrouwen achter elkaar. Toen hij eindelijk zijn gezichtsvermogen terug had, bracht hij al die vrouwen, die hij op de proef gesteld had, behalve die ene, door wier water hij weer ziende geworden was, bij elkaar in een stad, die nu “Erythre Boulos” heet, en toen hij ze daarin allemaal bij elkaar had, stak hij ze in brand met stad en al. Maar die ene, aan wie hij zijn gezichtsvermogen te danken had, hield hij zelf als vrouw... (II, 111; Damsté 1978: 119).

Herodotos en de wetenschap vandaag

Met Herodotos bij de hand houdt men de verveling op veilige afstand, maar heeft zijn verhaal nog een wetenschappelijk waarde voor de egyptologie anno 2011? De aangename verhaaltrant en de vele leuke en pikante anekdoten zullen ongetwijfeld zijn Atheense toehoorders evenzeer geboeid hebben als de moderne lezer, maar moeten wij net zoals Cicero (“et apud Herodotum, patrem historiae [...] sunt innumerabiles fabula”) niet argwanend zijn? Sommige passages in zijn onderzoek neigen ongetwijfeld naar het fantastische, terwijl andere dan weer ons doen twijfel aan Herodotos’ observatievermogen. Neem nu het voorbeeld van het nijlpaard dat volgens onze Ioniër

[...] viervoetig is, gespleten hoeven heeft en wel als een koe, stompneuzig is, manen als een paard bezit, slag tanden, een staart en stem van een paard heeft, en zo groot is als een zeer groot rund. (II, 71; Damsté 1978: 108)

Men kan zich de vraag stellen of Herodotos wel ooit een nijlpaard heeft gezien, want dit dier heeft vier tenen, is vrijwel haarloos, bezit een heel kort staartje, loeit als een rund, maar is veel groter. Al heel lang hebben egyptologen zich om het waarheidsgehalte van Herodotos’ *Historiën* bekommerd. Wilhelm Spiegelberg publiceerde in 1926 zijn *Die glaubwürdigkeit von Herodots Bericht über Ägypten im Lichte der ägyptischen Denkmäler*, later volgen studies van onder andere H. De Meulenaere (1951), F. Oertel (1970) en A.B. Lloyd (1976). Specialisten ter zake zijn het nooit allemaal met elkaar eens, maar in het algemeen wordt aangenomen dat het relaas van onze Ioniër een goed voorbeeld is van de *interpretatio Graeca* en dat zijn bevindingen in dit licht moeten bekeken worden. Het staat vast dat de auteur zich heel vaak baseerde op volksgeloof, zoals bijvoorbeeld de passage over het Moiris-meer in de Fajoem waarvan sommige lokale inwoners tot op de dag van vandaag geloven dat het door mensenhanden werd gegraven (II, 149).

Talrijke uitspraken moeten nog aan hun geldigheid getoetst worden. Anderzijds hebben recente onderzoeken Herodotos ook vaak gelijk gegeven. Dat de grote piramide van Gizeh aan Cheops toebehoort zoals onze auteur meldt werd al in de jaren dertig van de negentiende eeuw aangetoond. Zijn bewering dat er hiërogliefen en afbeeldingen op de staatsieweg van de grote piramide te zien waren, werd in 1972 door Hans Goedicke bevestigd. In de laatste jaren van het vorig millennium werd naast de grote sfinx een grote bron onderzocht. Een eerste niveau bevindt zich zowat 10 m onder de oppervlakte. Nog dieper, op zowat vijftien meter, ontdekte het Egyptisch team

onder leiding van Zahi Hawass zes kamers uitgehouwen in de rots. In twee kamers werd telkens één sarcofaag in graniet ontdekt. Na de studie van de vondsten bleek dat deze monumenten uit ca. 500 v.C. dateren. Tien meter dieper vond men een derde niveau met een sarcofaag waarop men het woord ‘huis’ aantrof. Is dit een verwijzing naar de naam ‘Het huis van Osiris, Heer van de Ondergrondse Tunnels’ die vanaf het Nieuw Rijk betrekking heeft op het plateau van Gizeh? Deze ruimte bezit nog vier pijlers en in de westelijke zijde werd een tunnel uitgegraven van zowat 5 m lengte. Dit doet denken aan Herodotos’ volgende bewering:

Want daar stroomt het water door een gemetselde gang naar binnen rondom een eiland, waarop men zegt dat Cheops zelf ligt. (II, 127; Damsté 1978: 127-128)

Dichter bij huis is de jonge Vlaamse kunstenaar Louis De Cordier de bezieler van het *Mataha Expedition Project* dat in 2008 van start ging. In de buurt van het moderne Hawara in de Fajoem ging een team van egyptologen, archeologen en geofysici op zoek naar het befaamde labyrint zoals beschreven door Herodotos (II, 148). Flinders Petrie had al tijdens zijn opgravingen een groot gebouw van zowat 304 bij 244 meter teruggevonden. Waren dit de resten van het vermaarde labyrint? Het *Matahateam* bevestigde niet alleen Petrie’s vermoedens, maar voor het eerst konden dankzij nieuwe geofysische onderzoeksmethoden honderden ondergrondse kamers van ongeveer vijf bij vijf meter gelokaliseerd worden. Ook hier had Herodotos het blijkbaar bij het juiste eind. Met spanning wacht de internationale gemeenschap op het definitieve verslag van dit onderzoek.¹ Het is in ieder geval zo dat Herodotos’ *Onderzoekingen* voldoende stof bieden om nog jaren het waarheidsgehalte van zijn verhalen te bepalen.

Bibliografie

- Asheri, D., A.B. Lloyd, A. Corcella, O. Murray & A. Moreno. 2007. *A Commentary on Herodotos. Books I-IV*. Oxford: Oxford University Press.
- Damsté, O. 1978. *Herodotos Historiën*. Haarlem: Fibula-Van Dishoeck.
- De Meulenaere, H. 1951. *Herodotos over de 26ste dynastie (II,147-III,15)*. Leuven: Leuvense Universitaire Uitgeverij.

¹ Zie hiervoor www.archeonet.be, www.louisdecordier.com en <http://www.labyrinthofegypt.com/mataha-expedition-team.html>.

- Hawass, Z. 1999. "Egypt's Celebration of the Millennium", in: *Horus* (oktober-december): 16-18.
- Hawass, Z. 2000. "The Discovery of the Osiris Tomb at Gizeh", in: *Horus* (juli-september): 16.
- Lloyd, A.B. 1976. *Herodotos Book II Commentary*. Leiden: Brill.
- Lloyd, A.B. 2001. "Herodotus", in: D. Redford (ed.). *The Oxford Encyclopedia of Ancient Egypt*. Vol. 2. Oxford: Oxford University Press, 97-98.
- Marozzi, J. 2008. *The Way of Herodotus. Travels with the Man Who Invented History*. Cambridge, MA: Da Capo Press.
- Oertel, F. 1970. *Herodotos aegyptischen Logos und die Glaubwürdigkeit Herodots*. Bonn: Rudolf Habelt Verlag.
- Patterson, C.B. 2010 "Herodotus", in: M. Gagarin (ed.). *The Oxford Encyclopedia of Ancient Greece and Rome*. Vol. 3. Oxford: Oxford University Press, 416-424.
- Romm, J. 1998. *Herodotus*. New Haven / London: Yale University Press.
- Spiegelberg, W. 1926. *Die glaubwürdigkeit von Herodots Bericht über Ägypten im Lichte der ägyptischen Denkmäler*. Heidelberg: Carl Winter Verlag.
- Wiens, J. e.a. 2006. *The Cambridge Companion to Herodotos*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Wildung, D. 1977. "Herodot", in: W. Helck & E. Otto (hrsg.). *Lexikon der Ägyptologie*. Vol. 2. Wiesbaden: Harrassowitz, 1147-1153.

Internet

www.archeonet.be

www.labyrinthofegypt.com/mataha-expedition-team.html

www.louisdecordier.com